

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiái

Lentner Csaba: A „magyar modell” nemzetközi és hazai

összefüggésrendszere, fenntarthatóságának esélyei

Ambrus Attiláné: Folytatódik-e a HUF felértékelődése?

Szabady Balázs: Házassági mobilitás – társadalmi struktúra és házasság

Schmidt Péter: A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi
alapellátás kapcsolata

Csengei Gábor: Költséggyakardkodás és forrásallokáció az egészségügyben

Almásy Sándor: A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere

Tompos Judith: Kína és a szocialista piacgazdaság

2003/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Andrásy Adél egyetemi tanár,
Dr. Dézsy József egyetemi tanár (Bécs),
Dr. Fecske Mihály egyetemi tanár,
Dr. Gidai Erzsébet egyetemi tanár
(a szerkesztőbizottság elnöke),
Dr. Lentner Csaba egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

**A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2004 júniusában készült.**

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány

ISSN 0865 7823

Tartalom:

GAZDASÁG 9

Eőri Teréz:

A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiái 9

Lentner Csaba:

A „magyar modell” nemzetközi és hazai összefüggésrendszere,
fenntarthatóságának esélyei 25

Ambrus Attiláné:

Folytatódik-e a HUF felértékelődése? 41

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA 50

Szabady Balázs:

Házassági mobilitás – társadalmi struktúra és házasság 50

Schmidt Péter:

A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi
alapellátás kapcsolata 63

Csengei Gábor:

Költséggazdálkodás és forrásallokáció az egészségügyben 77

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS 110

Almásy Sándor:

A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere 110

Tompos Judith:

Kína és a szocialista piacgazdaság 135

Támogatóink: 153

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Szabady Balázs

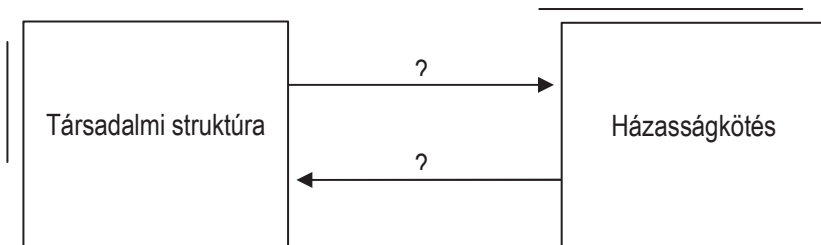
Házassági mobilitás – társadalmi struktúra és házasság

A probléma felvetése

A házasság és a társadalmi struktúra kapcsolata két irányból közelíthető meg, és így a kérdések is két irányból tehetők fel.

- Hogyan befolyásolja a társadalmi struktúra a házasságkötéseket?
- A házasságkötések milyen szerepet játszanak a társadalmi mobilitásban?

A kiinduló séma tehát a következő:

1. ábra

Tehát miközben a társadalmi struktúra jelentős részben meghatározza a házasságkötéseket, a házasságkötések módot adnak a strukturális korlátok átlépésére, fellazítására, esetleg hozzájárulhatnak a társadalmi struktúra megmerevedéséhez.

Hosszabb távon azt mondhatjuk, hogy a társadalmi struktúra, illetve a házasságkötések rugalmas („dialektikus”) kölcsönhatásban vannak, egymással kapcsolatban bizonyos szabályozó, kiegyenlítő, „biztonsági szelep” hatások érvényesülnek: ugyanazon rendszernek önálló, ugyanakkor egymást kölcsönösen befolyásoló alrendszeiről van tehát szó.

A társadalmi struktúra hatása a házasságkötésekre

Először is felmerül, hogy milyen tényezők befolyásolják a házasságkötések létrejöttét?

Korábban évezredekken át ez nem volt „tudományos” kérdés, de természetesen jogi, társadalmi, vallási szempontok erőteljesen meghatározták, ami az akkori szemlélettel inkább determinisztikus mechanizmusnak számított. A művészetben uralkodó szerelemfelfogásnak nem kellett szükségképpen kapcsolatban lennie a házasság társadalmi meghatározottságával.

A modern korban – más tudományokhoz hasonlóan – e tekintetben is elterjedtek a „piaci” jellegű megközelítések.

A két házas fél kiegészíti egymást, tehát valamilyen „komparatív előnyök” elérése érdekében választják egymást (miként egykoron Ricardónál megtalálta egymást a portugál bortermelő és az angol textilgyáros). Ez akár nemhez kötött, akár nem, a *homo oeconomicus* ilyen papírízű megközelítése a gazdasági életben még elfogadható absztrakció, az emberi kapcsolatokban viszont elfogadhatatlan, miként lényegében soha nem is sikerült érvényességét igazolni.

A kétkeresős családok újabkori előnyei bizonyos feltételek között a házasságkötés mellett szólnak, de nem magyarázzák meg, hogy a házasság éppen kik között fog létrejönni. Valójában ez is embertelen megközelítés. Összeköti-e az ember az életét valakivel pusztán azért, mert ezáltal csökken az 1 főre jutó áramfogyasztás?

A párválasztást, a házasságkötést, annak időzítését kutatva egyes befolyásoló tényezőket szociológiai, demográfiai vizsgálatokkal már korábban megállapítottak. A szülői háttér, a származás, a vallás, az iskolai végzettség, a műveltség hatása persze minden vizsgálat nélkül, pusztán a mindennapi szemlélődés révén megállapítható. A szülők válása vagy a házasságkötéseknek az utóbbi évtizedekben tapasztalt elhalasztása már áttételesen, közvetve hat a párválasztásra.

Ha a házassági homogámiával és heterogámiával kapcsolatos vizsgálatokat nézzük, tulajdonképpen bizonyos rendszertelenség, káosz bontakozik ki.

Az időbeli, térbeli változások, a kohorszok közötti különbségek, a különböző kontrollváltozók hatása valójában nemigen teszi lehetővé egyértelmű, könnyen kimondható törvényszerűségek megfogalmazá-

sát. Mindazonáltal rafinált statisztikai módszerekkel többnyire ugyanazok a következtetések vonhatók le, mint egyszerű, józan megfontolás alapján. Így senkit nem lep meg, hogy a házassági életkor kitolódása csökkenti a szülői ház hatását, hogy az iskolázottabb szülők lányai kevésbé sietik el a házasságkötést, hogy a vallási hovatartozás hatása nemcsak időben, a szekularizáció előrehaladtával csökken, hanem keresztmetszetileg, a településnagyság növekedésével is. Nem lehet meglepő magának a házassági homogámiának a létezése sem, hiszen a homogámiát történelmileg nem túl távoli korban még szigorú normák, olykor törvények biztosították. A műveltségi és az iskolai homogámia is egyszerű tapasztalati tény, hiszen a házasságkötés előtt kell valahol találkozni, miként beszélgetni is szokás, lehetőleg közös témákról. Így aztán a házassági piac fogalma, ha gazdasági mellékzöngéje miatt némileg taszító is, nemcsak reális, de valójában nem is embertelen. Hiszen átérezhető az iskolában, munkahelyen, közlekedési eszközön, a „piactéren” naponta megjelenő potenciális partnerek látványa: ki ne gondolna közben arra, milyen a „kínálat”, a „felhozatal”, milyen a kereslet, a „konkurencia”, hányan vannak „ők”, és hányan vagyunk „mi”, hiszen ez az arány is befolyásolhatja az esélyeket. A „piacon” tehát meg kell jelenni, és fel kell mutatni az „erényeket”: származás, gazdagság, műveltség, egyéni kiválóság, szépség, és persze rejtgetni kell a hiányosságokat.

Mindazonáltal az a tény, hogy a tudományos vizsgálatokból kevés időtálló törvényszerűség bontakozik ki, nyilvánvaló. Korábbi, törvényszerűségnek gondolt összefüggések elhalványulnak, egyik országban, egyik társadalmi rétegnél érvényesülő szabályszerűségek másutt nem jellemzőek stb. Ezért felvetődik a kérdés: a módszerekkel van a baj, a hipotézisekkel, vagy maga a jelenség nem kutatható?

Ugyanis, ha a levont „törvényszerűségek” csak egy konkrét adatbázisban érvényesülnek, akkor mitől törvényszerűségek?

A probléma újrafogalmazása. Mi a megfigyelés tárgya?

Ha ugyanazt a társadalmi jelenséget térben és időben másutt vagy máskor vizsgáljuk, a fő összefüggések megmaradnak, legfeljebb módosulnak.

De ugyanazt a jelenséget vizsgáljuk-e?

Mondhatjuk-e, hogy a házasság fogalma térben és időben mindig és mindenütt ugyanazt jelenti? Ugyanazt jelenti-e a házasság fogalma Magyarországon, mint Svédországban vagy Lengyelországban, ugyanazt jelenti-e ma, mint 200 évvel ezelőtt, ugyanazt jelenti-e Budapesten, mint egy rábaközi faluban, ugyanazt jelenti-e egy katolikus, egy zsidó vagy egy „hithű” ateista számára? Nyilvánvalóan nem! Akkor tehát maga a szó is különböző fogalmakat takar. Ha különböző fogalmakról van szó, akkor a „házasságok” egyáltalán összehadhatók-e, illetve összehasonlíthatók-e?

A társadalomtudományokban vizsgált fogalmak soha sem tökéletesen egyformák. Nincs két egyforma ember, mint ahogy nincs két egyforma házasság sem. A fogalmak összehasonlíthatósága, összehadhatósága, összemérhetősége ezért a társadalomtudományokban *mindig* viszonylagos. A feltett kérdések, a vizsgált hipotézisek alapján dönthető el, hogy adott esetben azonos fogalmat takarnak, vagy különböző fogalmakat is takarhatnak-e azok a kifejezések, amelyekkel dolgozunk. Tehát ami egyes szempontokból összehasonlítható, az más szempontból nem.

De miről látható, hogy baj van a fogalmainkkal? Ha az általunk használt kifejezésekkel (melyekkel a fogalmat jelölni akarjuk) a vizsgált hipotézisek ingadozó törvényszerűségekhez vezetnek, meg kell vizsgálni, hogy a fogalom ugyanazt takarja-e minden esetben? Ha nem, akkor meg kell nézni, milyen újrafogalmazással, esetleg dezintegrációval tudunk egyértelműbb, homogénebb fogalmat előállítani.

Az előbbiekből láttuk, hogy a „házasság” kifejezés térben és időben nem ugyanazt a fogalmat takarja. Mert mit nevezünk házasságnak? Azt, amit egy adott ország *jogrendje* az adott időpontban annak tekint. A probléma abból fakad, hogy ez a jogi fogalom *szociológiailag* más-más fogalmakat takar. Ahhoz, hogy szociológiailag értelmes, használható fogalmaink legyenek, meg kell különböztetnünk a házasságokat funkciójuk szerint, aszerint, hogy milyen társadalmi feladatoknak, céloknak felelnek meg.

Ha megpróbáljuk felsorolásszerűen összegyűjteni a házasság funkcióit, illetve a házassággal szemben támasztott igényeket, akkor az európai keresztény civilizáció normarendszere szerint nagyjából az alábbi sorrend kapható.

1. *Szeretet, közösség, kiegyensúlyozott élet, családi légkör.* Keresztény elvi szempontból a szeretet az alapvető kérdés minden emberi kapcsolatban, tehát ezt a kérdéskört tekinthetjük elsődlegesnek.
2. *Utódok létrehozása.* Sokáig ezt tartották a keresztény házasság fő céljának. Ez azokban a századokban fordulhatott elő, amikor az emberek közötti szeretet fogalma és követelménye elhalványult, és helyette az aszkézis, mint az Isten-szeretet megnyilvánulása került előtérbe.
3. *Utódok felnevelése.* Ez történelmileg nem mindig járt együtt a 2. pontban említett követelménnyel. Gondoljunk a hordatársadalmakra, a törzsi kor nagycsaládjaira, vagy akár bizonyos újabb kori kommunisztikus törekvésekre.
4. *Gazdasági közösség.* Nem minden történelmi korban számított a házasság funkciójának, akárcsak az előző pontban említett feladat. Az előző fejezetben említett modern házasságszociológia viszont az esetek többségében – akár hallgatólagosan is – ezt tekinti elsődleges kérdésnek. Amikor a *homo oeconomicus* a leendő partner anyagi helyzete, jövedelmi helyzete, a piacon kurrens iskolai végzettsége, vagy éppen költségcsökkentés (kétkeresős családmodell) miatt választ párt magának, akkor a szociológus érdeklődését valószínűleg erre az egy pontra szűkítette le. Ez a szemlélet persze kap némi alátámasztást a fejlett ipari társadalmakban eluralkodott anyagi-gondolkodásmódból is.
5. *Két ellentétes nemű ember társulása szexuális igények kölcsönös kielégítésére.* A történelem folyamán ezen funkció jelentősége is nagyon ingadozott, hiszen egyrészt az a tény, hogy a szexuális igények házasság nélkül, illetve házasságon kívül is kielégíthetőek, egyes korszakokban (miként napjainkban is) teljesen elfogadhatónak tűnt, másrészt viszont a házasság nemi igényt kielégítő funkciója soha nem halványodott el teljesen, aszkétikusabb, bizonyos szempontból „erkölcsösebb” időszakokban pedig határozottan előtérbe került. Persze ahol a házasságnak ez az *egyetlen* funkciója, ott többnyire időben nagyon is korlátozott házasságok jönnek létre, akár előre megjósolhatóan is.

Természetesen létezhet a fenti házasságfogalomtól eltérő definíció is, illetve a funkciók fontossági sorrendje tekintetében is lehet külön-

vélemény. Mindenesetre mi most induljunk ki ebből a széles körben elfogadhatónak tűnő funkcionális házasságfogalomból.

Ekkor viszont felmerül a kérdés: a házassági homogámiát és heterogámiát elemző kutatásokban vizsgált házasságok nagyjából homogénnek tekinthetők-e a fenti 5 szempontból, és az 5 funkció azonos súllyal vesz-e részt minden házasság létrejöttében, illetve fennmaradásában? Nyilvánvalóan nem. Ahhoz viszont, hogy homogén, összehasonlítható, összevethető, összeadható fogalmaink legyenek, a házasságok sokaságát dezintegrálnunk kellene aszerint, hogy az 5 részfunkció milyen súllyal szerepel az adott házasságban. Azon kívül, hogy a súlyozás egyénekenként is változhat, nyilvánvaló, hogy a világban a társadalmi, jogi, kulturális és gazdasági változások, illetve térbeli különbségek a házasság különböző értelmezését helyezhetik előtérbe, ezáltal megkérdőjeleződik mind az időbeli, mind a térbeli összehasonlítás.

A funkciók felsorolásából viszont látható, hogy ezek csak verbálisan ragadhatók meg, jelenlétük sok esetben felderíthetetlen, de mindenképpen mérhetetlen, így reménytelen vállalkozás lenne megkísérelni mennyiségi súlyozásukat akár egy adott házasságban, akár egy adott populációban.

Tehát más utat kell választani.

A társadalomtudományban, ha maga a vizsgálandó jelenség megragadhatatlan, keresni kell olyan megfigyelhető, egyúttal kvantifikálásra alkalmas változót, amellyel – legalábbis hihető módon – megközelíthetjük a mögöttes jelenséget. Persze, mivel a társadalomtudományok jelentős részben verbális életet élnek, a narrációnak nagyon nagy jelentősége van, így el kell ismerni, hogy egy másik narráció más eredményhez vezethet. Ez azonban nem gátolhat meg bennünket abban, hogy a házasság fogalmát a látható eredménye alapján osszuk fel alkategóriákra, az alábbiak szerint.

1. Házasság, ami legalább 5 évig fennállt, és legalább 2 gyermek született belőle.
2. Az előzőeken kívüli házasság, ami legalább 5 évig fennállt, és 1 gyermek született belőle.
3. Az előzőeken kívüli házasság, ami legalább 2 évig fennállt.
4. Az előzőkön kívüli házasság, ami tehát egyáltalán létrejött.

Ezen kategorizálás áttekinthető formában látható az *1. táblázatban*.

1. táblázat: Az egyes házassági kategóriák a gyermekszám, illetve a házasságtartam függvényében

A házasság fennállása években	Gyermekszám			
	0	1	2	2<
<2	4.	4.	4.	4.
2 – 5	3.	3.	3.	3.
5<	3.	2.	1.	1.

Mint látható, a házasságok kategorizálása során elsősorban a gyermekszámból, másodsorban a házasság élettartamából indultunk ki. Gyermekszám esetén a kategória határok az 1, illetve a 2 gyermek, házasságtartamnál pedig a 2, illetve az 5 év. Ezek a határok nyilvánvalóan intuíción alapulnak és önkényesek. Ha bebizonyosodna, hogy kutatási célokra egy másik kategorizálás jobban megfelel, természetesen azt kell alkalmazni. A lényeg az, hogy a házasságok sokaságát ne tekintsük homogénnek, mert akkor a tényleges társadalmi hatások és összefüggések mindig kicsúszhatnak a kezeink közül. Mindenesetre számunkra úgy tűnik – ez tekinthető paradigmának vagy akár rögeszmének is –, hogy a házasságnak a fentebb felsorolt 5 funkciója szempontjából ennek a 4 kategóriának az alkalmazása lehet a leghatékonyabb.

Hogyan használható tehát ez a 4 kategória az empirikus kutatásokban? Úgy, hogy amikor a házassági homogámiáról, illetve a házasságoknak a társadalmi rétegződéssel való kölcsönhatásáról beszélünk, akkor nem általában a házasságok nyilvánvalóan inhomogén sokaságát kell vizsgálni, hanem a fent elkülönített 4 kategóriát külön-külön. Ugyanis, ha nyilvánvalóan nem vehetünk egy kalap alá egy éppen csak megkötött, és nemsokára felbomló házasságot egy olyan házassággal, amelynek tartósságát és szilárdságát az évek múlása és a belőle származó gyermekek sokasága igazolja, akkor miért várhatnánk, hogy a házasságoknak akár a származási, akár az iskolai homogámiája vagy heterogámiája eredményesen vizsgálható, ha azonosnak tekintjük azt, ami különböző. Például 1 alma és 1 körte bizonyos absztrakció mellett még összeadható és összehasonlítható, tehát tekinthető egy kategóriának, de 1 alma és 1 sertés már sokkal nehezebben.

Ily módon tehát a házasságokkal számolni – bármilyen statisztikai módszerrel – véleményem szerint csak úgy lehet, hogy a házasságok sokaságát dezintegráljuk (például az általam fentebb felállított 4 kategóriára), a számításokat kategóriánként végezzük el, és a következtéseket is kategóriánként vonjuk le.

A házasság létrejöttét befolyásoló tényezők

A társadalmi státusz és a házasságkötés viszonya

Tapasztalati tény, hogy a társadalmi státusz minden történelmi korban hatott a házasságkötésekre. De a társadalmi státusznak akár gazdasági, akár kulturális elemeit nézzük, a státuszt akár származási kategóriaként, akár az életút során elért helyzetként értelmezve, nem tételezhető fel, hogy a házasságkötésekre más nem hat.

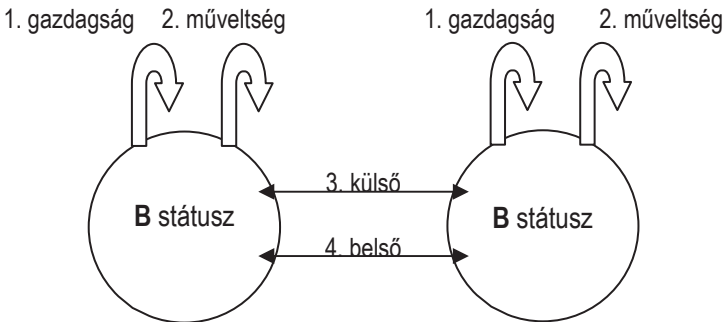
Ezért, ha a társadalmi hovatartozásnak a házasságkötésekre gyakorolt hatását kívánjuk vizsgálni, célszerű előbb áttekinteni a házasságkötést, a párválasztást befolyásoló tényezőket. (A sorrendet nem tekintjük fontossági sorrendnek.)

1. *Gazdagság.* Akár a vagyon, akár a jövedelem nagyságát tekintjük a gazdagság mutatójának, a gazdagság akár származás, akár személyes erőfeszítés eredménye, ebben a tekintetben minden történelmi korban tapasztalható bizonyos mértékű homogámia, tehát hasonló gazdasági helyzetben lévő felek között könnyebben jött létre házasság. A gazdagság tehát a párválasztást szükségképpen befolyásoló tényező. Ez tulajdonképpen a *homo oeconomicus* döntése, az emberi önzés megnyilvánulása, de itt most a jelenséget nem erkölcsi szempontból kívánjuk vizsgálni, hanem a ténylegesen, empirikusan érvényesülő hatásokat vesszük számba.
2. *Műveltség.* A gazdagságnál emberibb szempont, de még mindig erős a társadalmi meghatározottsága. Tág fogalomról van szó, hiszen a műveltség kategóriája nemcsak vertikálisan, hanem horizontálisan is szegmentált. A párválasztásban tehát nemcsak az iskolai végzettség, hanem az érdeklődési terület is szerepet játszik. Mindazonáltal az egyén műveltsége nem független az öröklött vagy elért gazdasági helyzettől, mindkettő a társadalmi státusz része, tehát osztály, illetve rendi meghatározottsággal bír.

3. *Külső vonzerő.* Hatása tagadhatatlan. Miután túlnyomórészt teljesen egyéni, szubjektív kategóriától van, objektív, adatszerű megragadásával kár is lenne próbálkozni. Egy skálának például semmi értelme nem lenne, hiszen különböző egyedek az ellentétes nemüeket külső vonzerő szempontjából teljesen különbözően rangsorolhatnak, ezért egy ilyen rangsorolásból készített *adatnak* az általánosság igényével fellépő szociológiai megközelítésben semmi értelme: a rangsor csak egy egyénre érvényes, aki éppen azt a rangsort állította fel. Emellett a külső hatása közvetett, áttételes, ezért a rangsor még egy egyénnél is változhat időben.
4. *Belső, lelki, erkölcsi értékek, vallási kategóriák.* Materializálódó világunkban a tömegmédiá és a mögötte álló erők igyekeznek ezt a dimenziót jelentéktelennek feltüntetni, de sok esetben a párválasztás legfontosabb tényezőjének tekinthető. Van némi kapcsolata a 2. tényezőként említett műveltség fogalmával, hiszen az ember érdeklődési köre nem független az általa internalizált lelki, erkölcsi értékektől, de azzal nyilván nem azonos. Annál is kevésbé, hiszen míg a műveltség jelentős részben a gazdasági háttérrel is összefüggően státusz-meghatározottságú, addig a lelki tényező, mint a legemberibb sajátosságok halmaza, a státusztól teljesen függetlennek tételezhető fel.

Az első két hatótényező tehát a társadalmi struktúrával függ össze, míg a két utóbbi attól független, az egyénből, az emberből fakad.

Hogyan rendszerezhetjük tehát ezen tényezők párválasztásra gyakorolt hatását a társadalmi státuszt is figyelembe véve? A hatásmechanizmust leegyszerűsített formában, szemléletesen a 2. ábra mutatja.

2. ábra

Tehát az első két tényező elsősorban az azonos státuszúak közötti házasságot eredményezheti, vagyis házassági homogámiát elősegítő tényező. Törekvés természetesen mindig is volt a „felfelé” történő házasságra, hiszen ez alkalmas a társadalmi státusz emelésére. Ennek a „magasabb” társadalmi helyzetben lévők nyilván igyekeznek ellenállni, hiszen a rangon aluli házasságok „felhívítják” a kasztot, ami ellen természetesen a védekezés. Ha ez a védekezés eredménytelennek bizonyul, akkor a 3. és a 4. tényező hatására bekövetkezik a házassági mobilitás, ami házassági heterogámiát eredményez.

A külső vonzeró és a belső értékek tehát alkalmasak a rétegek közötti házassági mobilitás, ezáltal heterogám házasságok létrehozására, de ez nem jelenti azt, hogy ezen tényezők eredménye csak heterogám házasság lehet. Sőt, miután azonos réteghez tartozók eleve könnyebben találkoznak a „házassági piacon”, mondhatnánk a „piactér” ugyanazon részén járatosak, a külső és belső emberi tényezők természetesen homogám házasságok létrejöttéhez még inkább hozzájárulhatnak, hiszen a „piactér” azonos sarkán is könnyebben létrejön egy házasság, ha az első két tényezőtől kívül a 3. és a 4. is mellette szól.

Hangsúlyozni kell természetesen, hogy egy konkrét személy esetében ez a definíció egy *személyes* rangsorolást eredményez, hiszen például a külső és belső értékek megállapítása alapvetően szubjektív. De talán még ennél is szubjektívebb az, hogy a 4 tényezőnek ki milyen fontosságot tulajdonít a választás során, tehát milyen *súlyozást* alkalmaz. Szubjektív mennyiségek szubjektív súlyozása nyilván egyértelműen szubjektív eredményt ad, az objektivitás halvány árnyát mindössze a származási és műveltségi homogámiával kapcsolatos – időben és térben ingadozó – számítási eredmények mutatják.

Miután tényezők súlyozásáról van szó, ebből következik, hogy egy személy döntését a következő összefüggéssel ábrázolhatjuk (ez természetesen úgy értelmezendő, hogy az i-ik személy j-ik személlyel kapcsolatos döntése, de ezeket az indexeket itt most nem tesszük ki):

$$V = b_0 + b_1T_1 + b_2T_2 + b_3T_3 + b_4T_4, \text{ ahol}$$

V – az i-ik személy számára a j-ik szóba jöhető ellentétes nemű személy „értéke”,

T₁ – a gazdagsági tényező értéke,

T₂ – a műveltségi tényező értéke,

T_3 – a „szépség”,

T_4 – a belső értékek tényezője.

Miután mind a 4 tényező pozitív irányú összefüggésben van a „cél-személy” értékével, ezért

$$b_1 > 0$$

$$b_2 > 0$$

$$b_3 > 0$$

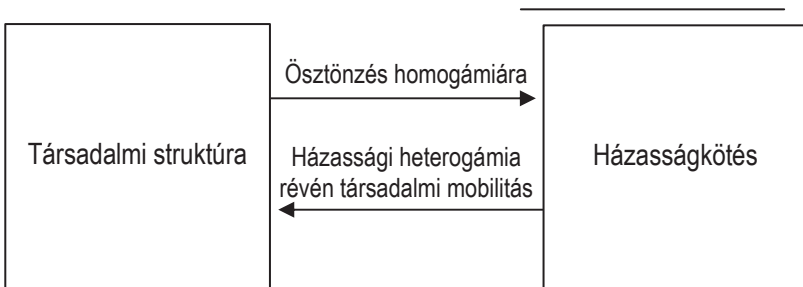
$$b_4 > 0 \text{ fennáll.}$$

Ebből egyúttal az is következik, hogy a 4 tényező alkalmas egymás helyettesítésére, tehát valamelyik tényező gyengeségét, hiányát egy másik tényező hatása pótolhatja. Triviálisan: testi vagy lelki értékek lehetővé tehetik a státuszkülönbségnek a felfelé való leküzdését, másrészt: a testi vagy lelki értékek, előnyök nagyfokú hiánya magasabb státuszú személyt is „lefelé” házassodásra kényszeríthet.

Természetesen ez egy elvont modellt, a szubjektív hatótényezők miatt tényleges helyzetben való kvantifikálásra nem alkalmas.

Az eddigiekből is látható, hogy a házassági heterogámia következtében lefelé vagy felfelé mobilitás is értelmezhető: házasság révén az egyik lejjebb is kerülhet a társadalmi státuszok létráján, de ugyanakkor felfelé is léphet. A két fél elmozdulása lehet olyan is, hogy kettejük eredeti szintje között állapodnak meg valahol.

A dolgozat elején felvetett kérdésekre (1. ábra) tehát a következő válasz adható (3. ábra).

3. ábra

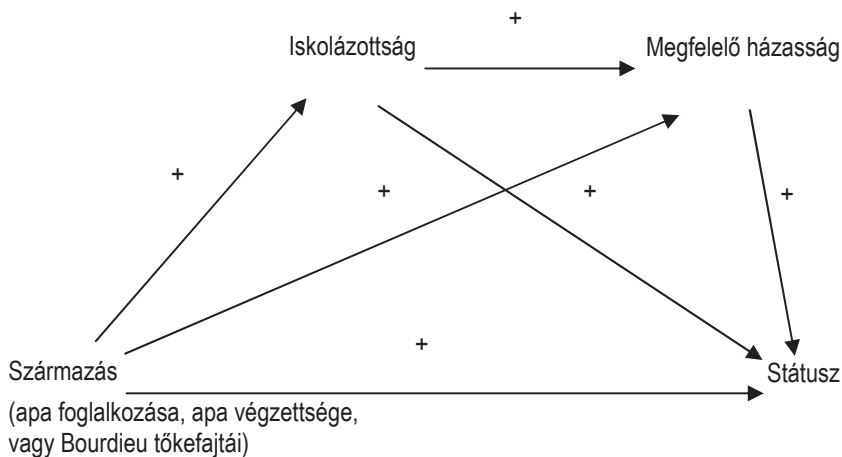
A társadalmi struktúra és a házasságok ily módon nem egyoldalú viszonyban vannak, hanem egymást kölcsönösen befolyásolják. A társadalom nyitottságához tehát jelentősen hozzájárul az, ha a házassá-

gok létrejötte során az emberek belső és külső tulajdonságaiból fakadó vonzereje képes áthágni a gazdagságból és a műveltségéből fakadó korlátokat. Ez a kapcsolat nyilván soha nem lesz egyoldalú: a történelmi helyzetnek és az adott társadalom körülményeinek megfelelően hullámzó, ugyanakkor az extrém helyzeteket megelőzendő kölcsönösen kiegyenlítő szerep érvényesül. Nyilvánvaló, hogy a házassági homogámia és heterogámia vizsgálatokban ezért nem kaphatók „örökérvényű” paraméterek, de még általános érvényű összefüggések sem.

A házasság szerepe a státuszmegszerzés folyamatában

Végezetül, ha a státuszmegszerzés folyamatát nézzük, a házasságkötések szerepe ott is tetten érhető.

Ha a származás és az iskolázottság hatását vizsgálva a státuszmegszerzésre (lásd pl. Róbert P. 2000) azt kiegészítjük a házasságkötés hatásával, az alábbi képet kapjuk (4. ábra):

4. ábra

A 4. ábrán a „megfelelő házasság” szerepe lényegében csak erősíti a Róbert P. által felvázolt ábra eredeti gondolatmenetét: a származás a státuszra nemcsak közvetlenül hathat, hanem az iskoláztatáson és egy „megfelelő” házasságon keresztül is.

Az összefüggés akkor is hasonló, ha a fentiek mellett bevezetjük a kulturális erőforrások, az anyagi erőforrások, a foglalkozás és a kereset kategóriáját a modellbe, illetve kontrollváltozókat vezetünk be. Bárhogyan is ragadjuk meg az eredeti státusz és az iskolázottság fogalmát, a házasságkötés egy velük egy idejűleg ható endogén változó lesz a modellnek, amely erősítheti a többi változó hatását, de bizonyos „külső” hatások következtében (egyéni külső és belső értékek) azokkal ellentétesen is hathat.

A házasság tehát egyrészt függvénye a társadalmi struktúrának, másrészt, mivel „önálló életet” él, egyúttal befolyásolja is azt.

Felhasznált irodalom:

- Bukodi Erzsébet (2001): A házassági homogámia és heterogámia időbeli változása. Statisztikai Szemle, 2001. 142-161.
- Ferge Zsuzsa (1972): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. (In: Ferge Zs.: Társadalompolitikai tanulmányok. Bp. Gondolat, 1980)
- Róbert Péter (2000): Társadalmi mobilitás. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest, 2000
- Utasi Ágnes (1992): Vallási homogámia és kulturális reprodukció. Szociológiai Szemle, 1992. 45-59.